

DOI:
УДК 340.12 (083.71)

Жанна Павленко,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри філософії
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-6408-4299>

Діана Свистун,

студентка факультету адвокатури
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-5339-9666>

ВИМОГИ ДО ПРАВОВИХ ДЕФІНІЦІЙ

Обґрунтовано значення й методологічне застосування теорії поняття в правознавстві. Здійснено аналіз питання практичного використання науки логіки в юридичних процесах, зокрема напрацьованих вітчизняними та зарубіжними фахівцями теоретичних підходів до формулювання дефініцій у праві та критеріїв коректності нормативних дефініцій. Розкрито актуальність та значущість приділення належної уваги цьому аспекту нормопроектувальної техніки. Показано, що ефективність правового регулювання багато в чому визначається рівнем дотримання логічних правил і законів під час формулювання дефініцій у нормативно-правових текстах, а ігнорування цих вимог може призвести до юридичних помилок і колізій. Сформульовано специфічні вимоги до дефініцій у праві, проаналізовано низку дефініцій юридичних понять із національного та міжнародного законодавства, які потребують доопрацювання.

Ключові слова: логічні вимоги до дефініцій, правові дефініції, коректність дефініцій у праві, вимоги до законодавчих дефініцій, правотворча діяльність, нормопроектувальна техніка.

Бібл.: 19.

Павленко Ж., Свистун Д.

Требования к правовым дефинициям

Обосновано значение и методологическое применение теории понятия в правоведении. Осуществлен анализ вопроса практического применения науки логики в юридических процессах, в частности, наработанных отечественными и зарубежными специалистами теоретических подходов к формулированию дефиниций в праве и критериев корректности нормативных дефиниций. Раскрыто актуальность и значимость уделения должного внимания данному аспекту нормопроектировочной техники. Показано, что эффективность правового регулирования во многом определяется уровнем соблюдения логических правил и законов при формулировании дефиниций в нормативно-правовых текстах, а игнорирование этих требований может привести к юридическим ошибкам и коллизиям разного рода. Сформулированы специфические требования к дефинициям в праве, проанализирован ряд дефиниций юридических понятий из национального и международного законодательства, которые нуждаются в доработке.

Ключевые слова: логические требования к дефинициям, правовые дефиниции, корректность дефиниций в праве, требования к законодательным дефинициям, правотворческая деятельность, нормопроектировочная техника.

Pavlenko Zh., Svystun D.

Requirements for the definitions in law

The article substantiates the importance and methodological application of the theory of concept in jurisprudence. The analysis of the practical use of logic as the science in legal processes is carried out, in particular, the theoretical approaches to the formulation of definitions in law and the criteria of the correctness of normative definitions, developed by domestic and foreign specialists. The relevance and importance of giving due consideration to this aspect of the rule-proclaiming technique were disclosed. It is shown that the effectiveness of legal regulation is largely determined by the level of compliance with logical rules and laws in formulating definitions in regulatory texts, and ignoring these requirements can lead to legal errors and collisions of all kinds.

In the formulated theoretical provisions of the article, the author relies on the works of logicians from Kyiv, Moscow, Kharkiv schools, who have made a significant contribution to the development of the modern version of doctrine of concepts, among them outstanding scientists: E.K. Voyshvillo, V.E. Zherebkin, A.E. Konversky, V.D. Titov and also well-known specialists in the field of law, including S.S. Alekseev, V.M. Baranov, V. Kosovich, A.V. Plotnikov, T. Podorozhna, Y.O. Pokrovsky, A.V. Khvorostyankina, etc. - all of them were engaged in the elaboration of theoretical approaches and the development of methodological recommendations on the formulation of correct legislative definitions.

Given the crucial importance of legislative definitions in legal matters, the author demonstrates on the example of definitions in Ukrainian and international law that legal gaps in this aspect of rule-proclaiming technique still exist, and therefore extremely it is necessary to deepen the development of methodological guidelines for the requirements that are put forward to the definitions in law.

The practical part of the study is based on the analysis of some definitions of legal concepts from the existing legislative texts. The author of the article concluded that, apart from generally accepted logical rules for the formation of definitions, the lawmaker must also take into account some specific requirements regarding definitions in law.

As a result of the research, these specific requirements are formulated. Among them: constancy of meaning of the formulated concepts in different legislative texts, avoidance of evaluative and moral terms and concepts, sequence and coherence in correlation of legal concepts and categories in different legal sources, avoidance of synonyms, brevity, and completeness of the formulated definitions, use of the popular science style and avoidance of overloaded verbal constructions. Each provision was illustrated with examples of existing legislation.

Keywords: *logical requirements for definitions, legal definitions, correctness of definitions in law, requirements for legislative definitions, legislative activity, rule-proclaiming technique.*

Постановка проблеми. У системі інструментарію, якою оперують юристи-практики та юристи-теоретики у правотворчій та правоінтерпретаційній діяльності, чільне місце посідають дефініції, від коректності та влучності формулювання яких залежить ефективність реалізації основних завдань права як універсального комунікатора, способу подолання та попередження соціальних конфліктів в цілому. Дефініції уособлюють зовнішній вияв правових явищ шляхом об'єктивізації та перетворення реальності. Ураховуючи їхню неабияку значущість, та, з огляду на нагальну необхідність запобігання загрозам виникнення правотворчих та правозастосовних помилок, вкрай необхідною є розробка методичних рекомендацій щодо вимог, котрі висувуються до дефініцій в праві.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основи вчення про поняття були закладені ще Аристотелем. У розробку сучасного варіанта цього вчення вагомий внесок зробили зроблений логіки київської, московської, харківської шкіл, зокрема такі видатні науковці: Є. К. Войшвілло, В. Є. Жеребкін, А. Є. Конверський, В. Д. Титов та ін.

Питання правових дефініцій розкрито у працях українських та зарубіжних фахівців в галузі права, серед яких вагомий внесок в опрацювання теоретичних підходів та вироблення методичних рекомендацій щодо формулювання коректних законодавчих дефініцій зробили: С. С. Алексєєв, В. М. Баранов, В. Косович, А. В. Плотніков, Т. Подорожна, Й. О. Покровський, А. В. Хворостянкіна та ін. Зазначене питання не залишилося поза увагою і на інституційному рівні в Україні, про що свідчить вироблення «Методичних рекомендацій з підготовки та оформлення проектів законів України, нормативно-правових актів Президента України, Кабінету Міністрів України, МНС та дотримання правил нормопроектної техніки», затверджених Наказом МНС від 10 грудня 2007 р. № 851. Водночас проблема коректності правових дефініцій все ще актуальна як на рівні національного, так і міжнародного законодавства, а відтак потребує глибшого дослідження.

Мета статті полягає у здійсненні аналізу нормативних дефініцій та формулюванні вимог до них, а також у наочному ілюструванні теоретичних положень доречними прикладами з чинних законодавчих текстів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дефініція в праві (правова, легальна, нормативна, законодавча) – це визначення правового поняття, виражене в сукупності суттєвих ознак, яке володіє специфічною нормативністю, закріплене суб'єктами правотворчості в джерелі права з метою надання йому підвищеної інформативності. Вона є особливим різновидом нормативно-правового припису та важливим спеціальним засобом юридичної техніки інтерпретації. Завдяки дефініціям законодавчі тексти стають більш зрозумілими для суб'єктів правовідносин та набувають однозначності тлумачення [1].

Формулюючи дефініцію, законотворець має брати до уваги не тільки загальноприйняті логічні правила укладання дефініцій, а й деякі специфічні, зумовлені логічними законами тотожності та несуперечності. До специфічних правил належать такі:

1) незмінність значення дефініції, поданої в окремому законі, підзаконному акті чи іншому тексті, що має юридичну силу, з тією, що подається у законодавчій системі загалом. У разі недотримання цього правила виникають правові колізії та інші проблеми. Ілюстрацією цього може слугувати такий приклад. У Законі України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за порушення правил перевезення дітей» від 29 жовтня 2019 р. № 224-IX йдеться, що тепер водіїв будуть штрафувати за порушення правил перевезення дітей [2]. Пунктом 21.11 Постанови Кабінету Міністрів України «Про правила дорожнього руху» від 10 жовтня 2001 р. №1306 передбачені ті правила перевезення дітей, про які йдеться у вищезгаданому Законі. Зокрема в тексті зазначено, що водіям заборонено перевозити дітей, «зріст яких менше 145 см або тих, що не досягли 12-річного віку, у транспортних засобах, обладнаних ременями безпеки, без використання спеціальних засобів...» [3]. Дискусійним для права і водночас суперечливим для логіки видається той факт, що офіційний сайт Верховної Ради України у разі звернення до розділу «Термінологія» із пошуковим запитом «спеціальні засоби» подає лише таке тлумачення: «спеціальні засоби – гумові кийки, наручники (у разі їх відсутності – підручні засоби зв'язування), світлозвукові засоби відволікаючого впливу, імітаційні набοї, піротехнічні засоби, засоби руйнування перешкод, водомети та бронемашини, ручні газові гранати, а також патрони з газовими гранатами, балончики, патрони, гранати та інші спецзасоби з препаратами сльозогінної та дратівної дії, службові собаки (у стані необхідної оборони або крайньої потреби до спеціальних засобів можуть бути віднесені будь-які підручні засоби)», – за Положенням про територіальне (міжрегіональне) воєнізоване формування Державної кримінально-виконавчої служби України, затвердженим Наказом Міністерства юстиції України від 06 лютого 2017 р. №292/5 [4]. Крім того, загальноживаний термін «автокрісло» не згадується ані в законі, ані в жодному нормативно-правовому акті. Тобто напрашується висновок, що достатньо «вручити» дитині ці спецзасоби, і можна буде їхати без автокрісла.

2) уникнення формально невизначених, насамперед, оцінних термінів і понять, бо право прагне обійняти роль об'єктивного мірила справедливості та критерію істинності в суспільстві. Зазначені вимоги впливають з точності, стереотипності та уніфікованості законодавчих текстів, яким притаманний високий рівень стандартизації та недоречність додаткової експресії. Прикладами оцінних термінів і понять є такі: «судовий розгляд протягом розумного строку», «достатньо часу та можливостей», «невиправдана затримка», «справедливий розгляд справи», – зі статей Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. [5]. Й. О. Покровський вважав, що шляхом імплементації подібних оцінних термінів і понять до правових текстів законодавець ухиляється від вирішення тієї чи іншої правової проблеми та перекладає відповідальність за її вирішення на плечі певного судді. Для оцінювання таких термінів і понять необхідно виробити стандарт (критерій оцінювання), що становить сукупність типових властивостей, які мають бути притаманні оцінюваним предметам [6, с. 95]. При цьому, як зазначав В. С. Жеребкін, оскільки всі ці поняття мають відкриту структуру, неможливо перелічити всі їхні ознаки, до них завжди можна додати й інші ознаки. Завдання правників – визначити, в яких ознаках можна мислити кожне з цих понять, на основі яких критеріїв конкретне діяння належить до тієї множини, що відображена оцінним поняттям [7, с. 138];

3) уникнення в міру можливості синонімії, але існують окремі випадки, коли використання синонімів (скорочень, абревіатур) є допустимим з огляду на повний збіг сутності, змісту та семантики вживаних слів і термінів. Наприклад, «Міністерство юстиції України» скорочується як «Мін'юст», «слідчий ізолятор» – «СІЗО», «Державна кримінально-виконавча служба України» – «ДКВС України» у Положенні про територіальне (міжрегіональне) воєнізоване формування Державної кримінально-виконавчої служби України, затвердженому Наказом Міністерства юстиції України від 06 лютого 2017 р. № 292/5 [4]; «вищий навчальний заклад цивільного захисту» скорочується до «ВНЗ ЦЗ» у Порядку відбору та прийому до вищих навчальних закладів цивільного захисту, затвердженому Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 23 лютого 2015 р. № 197 [8]; «Управління Верховного Комісара Організації Об'єднаних Націй у справах біженців» скорочується до «УВКБ ООН» у Законі України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» від 08 липня 2011 р. [9];

4) послідовність та узгодженість співвідношення юридичних понять і категорій у різних правових джерелах. Наприклад, у Цивільному кодексі України, Господарському кодексі України та Сімейному кодексі України не завжди послідовно й узгоджено застосовуються такі юридичні категорії, як правочин, угода, договір та домовленість, а відтак постає питання про принципи їхнього застосування в судовій, нотаріальній практиці та іншій правозастосовній діяльності [10, с. 7]. Задля встановлення істини в цьому дискусій-

ному аспекті доречно звернутися до вчення Є. К. Войшвілло про поняття, де науковець запропонував чітке та адекватне трактування порівнюваності понять: поняття можна порівняти, якщо і тільки якщо у них один і той самий рід (універсум). Якщо його немає, то необхідно здійснити процедуру приведення їх до спільного роду: зробити вибір загального родового терміна, а решту – кон'юнктивно приєднати як додаткові предикати до видових відмінностей понять. Таке трактування порівнюваних понять дасть змогу уточнити характер операцій обмеження та узагальнення, оскільки вони здійснюються в межах одного роду, а також дію закону зворотного відношення, яким означаються саме поняття з однаковим родом. Тобто питання про принципи застосування в юридичній практиці таких понять, як правочин, угода, договір та домовленість зумовлене тим, що достеменно не визначено, яке з перелічених понять є родовим, а яке – видовим, і як саме кожне з видових понять належить до універсуму. Відповідно встановлення чітких логічних відношень між цими правничими категоріями сприятиме уникненню юридичних помилок і колізій [11, с. 135–137];

5) стислість формулювання визначень як результат дотримання принципу розумної достатності використання мовленнєвих засобів у правничих текстах для уникнення плутанини та переобтяженості текстів другорядним фактологічним матеріалом, який може бути уточнений в окремих положеннях актів. Прикладами таких розлогих дефініцій, котрі переобтяжені великою кількістю суджень в одному граматичному реченні, є «постійне представництво», «реалізація підакцизних товарів (продукції)», «резиденти», «роялті» в Податковому кодексі України від 02 грудня 2010 р. № 2755-VI [12]; «контроль» та «суб'єкти господарювання» в Законі України «Про захист економічної конкуренції» від 11 січня 2001 р. № 2210-III [13] тощо. Правознавець С. С. Алексєєв підтримує думку, що характерною рисою законодавчих дефініцій має бути стислість, однак він зазначає, що стислість одночасно є недоліком правових дефініцій. Справа в тому, що чим складніше та багатогранніше визначуване явище державно-правової дійсності, тим з меншим успіхом можна визначити все суттєве в ньому шляхом формулювання короткого визначення (детальніше цей аспект розкритий у наступній вимозі до правових дефініцій). «Визначення у такому випадку набуває характеру лише деякого засобу початкової орієнтації в предметі, але розкрити повністю все конкретне цього явища не може. У подібних випадках застосовується кілька взаємопов'язаних дефініцій, що утворюють понятійний ряд» [14, с. 71];

6) вичерпність сформульованих дефініцій, а також достатність перелічених у них ознак, описів та ін. деталей. Ілюстрацією недотримання цієї вимоги слугує визначення геноциду, подане у Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього від 09 грудня 1948 р., що сформульоване так: «дії, які вчиняються з наміром знищити повністю або частково будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку...» [15, с. 366]. Оскільки сучасні формулювання, які стосуються таких масштабних злочинів, як, наприклад, геноцид, були складені для законодавчих текстів післявоєнного періоду (зокрема періоду після Другої світової війни) за участю СРСР та західних держав, то законотворці подбали про те, щоб зазначені дефініції цілком відповідали злочинам нацистів, але обходили саме діяння урядів тих країн, які представляли автори міжнародно-правових текстів [16]. Спочатку планувалося, що «знищення соціальних і політичних груп» увійде до остаточного формулювання дефініції, однак завдяки лобістським зусиллям СРСР у 1948 р. цього не сталося [17]. Також поза увагою тодішніх законотворців залишилися біологічні та економічні групи осіб. Подібна фрагментарність є перешкодою на шляху до вдосконалення міжнародних та національних нормативно-правових актів, а також встановлення історичної правди. Тому нині визначення поняття «геноцид» та вичерпність перелічених у цій дефініції ознак є дискусійним аспектом міжнародного права;

7) нормативне закріплення часто вживаних термінів для запобігання підміні понять. Наприклад, жоден нормативно-правовий акт не містить дефініцію поняття «профіль навчання», хоча доволі досить часто вживається суб'єктами нормотворчості. На практиці поняття «профіль навчання» застосовується у його загальнозживаному значенні, але відсутність нормативної дефініції цього терміна нерідко призводить до підміни поняття «профіль навчання» такими термінами: «галузь знань», «спеціалізація», «спеціальність» та ін. [18, с. 583].

8) послугування науково-популярним стилем та уникнення нагромаджених словесних конструкцій, аби наведене тлумачення було загальнозрозумілим для усіх суб'єктів правовідносин [19].

Висновки. Коректність та влучність сформульованих дефініцій у праві є одними з головних чинників здійснення ефективного правового регулювання суспільних відносин, котрі наочно ілюструють рівень розвитку юридичної техніки та правової культури упорядників законодавчих текстів. Окрім загальноприйнятих логічних правил укладання дефініцій, законотворець має брати до уваги ще й деякі специфічні, зокрема: сталість значення сформульованої дефініції, уникнення оцінних термінів і понять, послідовність та узгодженість співвідношення юридичних понять і категорій у різних правових джерелах, уникнення си-

нонімії, стислість та вичерпність сформульованих визначень, послугування науково-популярним стилем та уникнення нагромаджених словесних конструкцій. Недотримання перелічених вимог, що висувуються до правових дефініцій, може призвести до виникнення різного роду юридичних помилок та правових колізій.

Список використаних джерел

1. Дашковська О. Правові дефініції як різновид нормативних приписів. *Вісник «Загальні проблеми правової науки»*. 2012. № 3 [70]. С. 16–23.
2. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за порушення правил перевезення дітей: Закон України від 29 жовтня 2019 р. № 224-IX / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/224-20> (дата звернення: 03.01.2020).
3. Про правила дорожнього руху: Постанова Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. № 1306 / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF> (дата звернення: 03.01.2020).
4. Положення про територіальне (міжрегіональне) воєнізоване формування Державної кримінально-виконавчої служби України: Наказ Міністерства юстиції України від 06 лютого 2017 р. № 292/5. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0177-17> (дата звернення: 05.01.2020).
5. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. База даних «Законодавство України». URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 05.01.2020).
6. Покровський Й. О. Основні проблеми цивільного права. 7-е вид. Москва : Статут, 2016. 351 с.
7. Жеребкін В. Є. Логічний аналіз понять права : монографія. Київ : Вища школа, 1976. 150 с.
8. Порядок відбору кандидатів на навчання до вищих навчальних закладів цивільного захисту: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 23 лютого 2015 р. № 197. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0290-15> (дата звернення: 07.01.2020).
9. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 08 липня 2011 р. № 3671-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17> (дата звернення: 07.01.2020).
10. Давидова І. В. Недійсність правочинів, укладених внаслідок помилки та обману : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса, 2011. 20 с.
11. Войшвілло Є. К. Поняття як форма мислення: логіко-гносеологічний аналіз. Москва : Вид-во Московського університету, 1989. 240 с.
12. Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 р. № 2755-VI / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 08.01.2020).
13. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11 січня 2001 р. № 2210-III. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2210-14> (дата звернення: 08.01.2020).
14. Алексєєв С. С., Архіпов С. І., Корельський В. М. та ін. Теорія держави і права: підручник для юридичних вишів і факультетів / за ред. С. С. Алексєєва. Москва : Норма, 2004. 283 с.
15. Важна К. А. Проблеми реалізації відповідальності держави за геноцид в сучасному міжнародному праві. *Україна і світ: теоретичні та практичні аспекти діяльності у сфері міжнародних відносин* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 19–20 квіт. 2017 р.). Ч.1. Київ : КНУКіМ, 2017. С. 365–376.
16. Гнатівський М. Удар по злочинах СРСР: що змінює рішення ЄСПЛ у справі про геноцид у Литві. *Європейська правда*. 21.03.2019. URL : <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2019/03/21/7094191/> (дата звернення: 09.01.2020).
17. Кіпіані В. «Геноциди Сталіна». Як з українців робили радянських людей. *Історична правда*. 11.05.2011. URL : <https://www.istpravda.com.ua/reviews/2011/05/11/38353/> (дата звернення: 09.01.2020).
18. Дорошук М. З. Законодавчі дефініції понять «спеціальність» та «спеціалізація» та їх використання у нормативному регулюванні кадрового забезпечення сфери охорони здоров'я в Україні: теоретико-правовий аналіз. *Молодий вчений*. 2016. № 12. С. 581–587.
19. Головний спеціаліст Хворостянкіна А. В. Дефініції в законодавчих текстах: питання теорії. Міністерство юстиції. URL : https://minjust.gov.ua/m/str_6669 (дата звернення: 27.12.2019).

References

1. Dashkovska, O. (2012). Pravovi definityi yak riznovyd normatyvnykh prypysiv [Legal definitions as a kind of normative prescriptions]. *Visnyk «Zahalni problemy pravovoi nauky» – Bulletin «General problems of legal science»*, 3 [70], 16-23 [in Ukrainian].

2. Zakon Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Kodeksu Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia shchodo vstanovlennia vidpovidalnosti za porushennia pravyl perevezennia ditei» vid 29 zhovtnia 2019 r. No. 224-IX [Law of Ukraine «About Amendments to the Code of Ukraine about administrative crimes in relation to establishment of responsibility for violation of rules of transportation of children» from October 29, 2019 No. 224-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/224-20> [in Ukrainian].
3. *Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro pravyla dorozhnogo rukhu» vid 10 zhovtnia 2001 r. No. 1306* [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «About traffic rules» from October 10, 2001 No. 1306]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1306-2001-%D0%BF> [in Ukrainian].
4. *Nakaz Ministerstva yustytstii Ukrainy «Polozhennia pro terytorialne (mizhrehionalne) voienizovane formuvannia Derzhavnoi kryminalno-vykonavchoi sluzhby Ukrainy» vid 06 liutoho 2017 r. No. 292/5* [Order of the Ministry of Justice of Ukraine «Regulation on Territorial (Interregional) Paramilitary Formation of the State Criminal Enforcement Service of Ukraine» from February 6, 2017 No. 292/5. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0177-17> [in Ukrainian].
5. *Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava vid 16 hrudnia 1966 r.* [International Covenant on Civil and Political Rights from December 16, 1966]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 [in Ukrainian].
6. Pokrovskiy, Y. O. (2016). *Osnovni problemy tsyvilnoho prava* [Basic problems of civil law]. Moskva: Statut [in Russian].
7. Zherebkin, V. Ye. (1976). *Lohichnyi analiz poniat prava: monohrafiia* [Logical analysis of the concepts of law: a monograph]. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
8. *Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy «Poriadok vidboru kandydativ na navchannia do vyshchyykh navchalnykh zakladiv tsyvilnoho zakhystu» vid 23 liutoho 2015 r. No. 197* [Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine «The order of selection of candidates for training in higher educational institutions of civil defense» from February 23, 2015 No. 197. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0290-15> [in Ukrainian].
9. Zakon Ukrainy «Pro bizhentsiv ta osib, yaki potrebuiut dodatkovoho abo tymchasovoho zakhystu» vid 08 lypnia 2011 r. No. 3671-VI / Verkhovna Rada Ukrainy [Law of Ukraine «On Refugees and Persons in Need of Additional or Temporary Protection» from July 8, 2011 No. 3671-VI / Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3671-17> [in Ukrainian].
10. Davydova, I.V. (2011). *Nediisnist pravochyniv, ukladenykh vnaslidok pomylky ta obmanu* [Invalidity of Deeds Concluded as a result of Error and Deception]: Extended abstract of candidate's thesis. Odesa, Nat. Univ. «Odessa. lawyer. acad.» [in Ukrainian].
11. Voishvillo, Ye.K. (1989). *Poniattia yak forma myslennia: lohiko-hnoseolohichnyi analiz* [Concept as a Form of Thinking: A Logical-Epistemological Analysis]. Moskva: Vydavnytstvo Moskovskoho universytetu [in Russian].
12. *Podatkovyi kodeks Ukrainy vid 02 hrudnia 2010 r. No. 2755-VI / Verkhovna Rada Ukrainy* [The Tax Code of Ukraine from December 2, 2010 No. 2755-VI / The Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> [in Ukrainian].
13. Zakon Ukrainy «Pro zakhyst ekonomichnoi konkurentsii» vid 11 sichnia 2001 r. No. 2210-III / Verkhovna Rada Ukrainy [Law of Ukraine «About Protection of Economic Competition» from January 11, 2001 No. 2210-III / Verkhovna Rada of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2210-14> [in Ukrainian].
14. Aleksieiev, S. S., Arkhipov, S. I., Korelskyi, V. M. et al. (2004). *Teoriia derzhavy i prava: pidruchnyk dlia yurydychnykh vyshiv i fakultetiv / za red. S.S. Aleksieieva* [State and Law Theory: A Textbook for Law Schools and Faculties / Ed. S.S. Aleksieiev]. M.: Norma [in Russian].
15. Vazhna, K.A. (2017). Problemy realizatsii vidpovidalnosti derzhavy za henotsyd v suchasnomu mizhnarodnomu pravi [Problems of realization of state responsibility for genocide in modern international law]. *Mizhnarodna naukovo-praktychna konferentsiia «Ukraina i svit: teoretychni ta praktychni aspekty diialnosti u sferi mizhnarodnykh vidnosyn» – The International Scientific and Practical Conference «Ukraine and the World: Theoretical and Practical Aspects of International Relations», 1*, 365-376. Kyiv: KNUKIM [in Ukrainian].
16. Hnatovskiy, M. (2019). Udar po zlochynakh SRSR: shcho zminiuiе rishennia YeSPL u spravi pro henotsyd u Lytvi [The blow to the USSR crimes: what does the ECHR's decision considering genocide in Lithuania changes]. *Yevropeiska Pravda – European Truth*. Retrieved from <https://www.euointegration.com.ua/articles/2019/03/21/7094191/> [in Ukrainian].

17. Kipiani, V. (2011). «Henotsydy Stalina». Yak z ukrainsiv robyly radianskykh liudei [«Genocides of Stalin». How were they turning the Ukrainian people into the Soviet people]. *Istorychna Pravda – Historical Truth*. Retrieved from <https://www.istpravda.com.ua/reviews/2011/05/11/38353/> [in Ukrainian].
18. Doroshchuk, M. Z. (2016). Zakonodavchi definitsii poniat «spetsialnist» ta «spetsializatsiia» ta yikh vykozystannia u normatyvnomu rehuliuванні kadrovoho zabezpechennia sfery okhorony zdorovia v Ukraini: teoretyko-pravovyi analiz [Legislative definitions of the concepts of «specialty» and «specialization» and their use in the normative regulation of human resources in healthcare in Ukraine: a theoretical and legal analysis]. *Molodyi vchenyi – Young scientist*, 12, 581-587 [in Ukrainian].
19. Holovnyi spetsialist Khvorostiankina, A. V. Definitcii v zakonodavchykh tekstakh: pytannia teorii [Definitions in Legislative Texts: Theory]. *Ministerstvo yustytzii – Ministry of Justice*. Retrieved from https://minjust.gov.ua/m/str_6669 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 07.02.2020.